

Laat duizend bloemen bloeien!

Nascholingsinstituut Levensbeschouwelijke Vakken vzw

Laat duizend bloemen bloeien!

Inspiratiegids voor projecten die interlevensbeschouwelijke competenties nastreven in het officieel en het vrij niet-confessioneel SO

Dit is een uitgave van het Nascholingsinstituut Levensbeschouwelijke Vakken vzw

www.levensbeschouwelijkevakken.be

© De auteurs

SKRIBIS is het publicatieplatform van drukkerij Nevelland Graphics.
Publicaties bij SKRIBIS worden uitgebracht in eigen beheer.

SKRIBIS – Nevelland Graphics cvba-so
Industriepark-Drongen 21
9031 Gent

Tel. 09 244 72 68
info@skribis.be
www.skribis.be

Zetwerk: Punctilio
Cover: Nevelland Graphics
Omslagillustratie: Marie-Ann De Cocker

Samenstelling: Marie-Ann De Cocker, in opdracht van het Nascholingsinstituut LBV en
in samenwerking met de inspectie-begeleiding LBV

Laat duizend bloemen bloeien!

Inspiratiegids voor projecten die interlevensbeschouwelijke competenties nastreven
in het officieel en het vrij niet-confessioneel SO
Gent, 2017, 35 p.

ISBN 978 90 736 2654 6
D/2017/3988/14
NUR 840

*Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk,
fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de auteur-uitgever.*

Inhoudstafel

Woord vooraf.....	3
Inleiding.....	7
Tien aandachtspunten/doordenkers voor leerkrachtenteams LBV	8
Hoofdstuk 1. Klaar?... Start!	11
1. Hoe begin je eraan als leerkrachtenteam LBV?.....	11
1.1. Leerkrachten ontmoeten elkaar in de geest van de ILC	11
1.2. Eerste stappen in de ontwikkeling van een project.....	11
1.2.1. ILC-tabel samen bekijken	11
1.2.2. Leerlijn	12
1.2.3. Inventariseer	12
1.2.4. Twee hulpmiddelen.....	12
– De inspiratiematrix.....	12
– Drie vormen van ILB-dialoog	13
2. Verdere werking en aandachtspunten bij het uitwerken van projecten	15
2.1. Organisatie en planning – algemene zaken	15
2.2. Projecten met weinig organisatie	15
2.3. Projecten met meer organisatie	16
2.4. Grotere leerlingengroepen – ambassadeur/multiplicator.....	16
2.5. Aandachtspunten	17
Hoofdstuk 2. Basishoudingen oefenen	19
Vooraf: dialoog versus debat.....	19
1. Insider en outsider	19
2. Pat Patfoort: fundamenten in plaats van argumenten	19
3. Geweldloos communicatieproces – model Marshall Rosenberg	20
4. Principes voor empathische dialoog.....	20
5. Principes voor democratische dialoog.....	21
Hoofdstuk 3. Inhoudelijke ontmoetingen – inhoudelijke uitdieping	23
1. Inspiratie activiteiten binnen de eigen schoolcontext.....	23
1.1. De inspiratiematrix	23
1.2. Speeddaten	24
1.3. <i>Meet the teacher</i>	25
1.4. Zelf een tentoonstelling opstellen.....	25
1.5. Andere voorbeelden die binnen de lesuren mogelijk zijn.....	26
2. Inspiratie voor projecten buiten de school.....	30
Bijlage 1. Tabel Interlevensbeschouwelijke competenties (ILC)	33
Bijlage 2. Inspiratiematrix voor projecten	34

Woord vooraf

Deze inspiratiegids is een initiatief van het Nascholingsinstituut Levensbeschouwelijke Vakken (NI-LBV) en kwam tot stand op vraag van leerkrachtenteams.

België kent zeven erkende levensbeschouwingen: anglicaanse godsdienst, islamitische godsdienst, Israëlitische godsdienst, niet-confessionele zedenleer, orthodoxe godsdienst, protestants-evangelische godsdienst en rooms-katholieke godsdienst. De erkenning houdt onder meer in dat de religie of levensbeschouwing als onderwijsvak kan worden aangeboden.

In de officiële scholen (gemeenschapsonderwijs, provinciaal onderwijs, stedelijk en gemeentelijk onderwijs) maken ouders een schriftelijke keuze tussen de zeven erkende levensbeschouwelijke vakken (LBV). Vrije scholen beslissen autonoom welke levensbeschouwingen ze aanbieden. De erkende instantie/vereniging van elke levensbeschouwing bewaakt de kwaliteit van dit vak en de competentie van de leerkrachten die het vak geven.

De officiële scholen van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming kennen een lange en vruchtbare traditie van samenwerking tussen de LBV, lang voor er een decreet op de LBV kwam (1993). Het zijn de leerkrachten LBV zelf die hierin een cruciale rol spelen. De oprichting van de Commissie Levensbeschouwelijke Vakken (CLBV) en het Nascholingsinstituut Levensbeschouwelijke vakken (NI-LBV), respectievelijk in 1994 en 1998, bevordert daarnaast ook de structurele samenwerking en vriendschap tussen de LBV. Leerkrachtenteams plukken van deze structurele samenwerking de vruchten via adviezen, studiedagen en publicaties.

In hun recente geschiedenis hebben de LBV stappen gezet die gelijke tred houden met maatschappelijke vragen ten aanzien van levensbeschouwingen. Naast de vele lokale en regionale samenwerkingsinitiatieven werden op Vlaams niveau in de schoot van de CLBV en/of het Nascholingsinstituut van de LBV(NI-LBV) onder meer de volgende zaken ontwikkeld/georganiseerd.

- In juni 2003 publiceerde het NI-LBV een brochure voor ouders waarin elke levensbeschouwing wordt voorgesteld. De brochure beschrijft de school als een

ontmoetingsplaats met anderen en een oefenplaats voor dialoog en communicatie als voorbereiding op de toekomstige samenleving.

- In het schooljaar 2004-2005 werkte de CLBV mee aan de onderwijsspiegel en onderzocht de mate waarin het levensbeschouwelijk onderricht bijdraagt tot het ontwikkelen van een open houding tegenover andere culturen en andere levensbeschouwingen. Vergelijk in dit verband deel III van de onderwijsspiegel 04-05: Opvoeden en onderwijzen tot tolerantie – karakteristieken van het levensbeschouwelijk onderricht in het licht van GOK.
- In 2006 publiceerde de CLBV een visietekst om de bestaande interlevensbeschouwelijke samenwerking op de scholen te ondersteunen.
- In december 2010 mikte een studiedag van het NI-LBV voor het basisonderwijs op het ontwikkelen van schoolprojecten die de kennismaking, de dialoog en het samenleven van de LBV op een bewuster niveau brengen. Hierop volgden jaren van intense samenwerking tussen de verschillende LBV om projecten klakkaar te maken.
- De inspanningen met betrekking tot interlevensbeschouwelijk samenleven en interlevensbeschouwelijke dialoog werden in 2011 door een ad-hocgroep in de schoot van de CLBV omgezet in de gangbare onderwijstaal, meer bepaald in 24 competenties die leerlingen in de loop van het lager en secundair onderwijs binnen de LBV verwerven.
Op 29 september 2013 werden die interlevensbeschouwelijke competenties in het Vlaams Parlement plechtig ondertekend.

De voorliggende inspiratiegids kwam tot stand op vraag van leerkrachten (teams) SO en wil een stimulans zijn voor de samenwerking tussen leerkrachten van de verschillende levensbeschouwingen in het officieel en vrij niet-confessioneel SO bij de realisatie van de interlevensbeschouwelijke competenties op school. Leerkrachten LBV in andere onderwijsnetten werken in een andere onderwijscontext, maar kunnen voor de realisatie van de ILC ook in deze gids inspiratie opdoen.

De gids legt zich enerzijds toe op de vorming en professionalisering van het team zelf. Anderzijds biedt hij inspiratie voor het *oefenen van basishoudingen* bij interlevensbeschouwelijke dialoog en interlevensbeschouwelijk samenleven en tref je er *voorbeelden* in aan van *projecten* waarbij *ILB-ontmoetingen* centraal staan. De voorbeelden zijn gekozen op basis van schoolbezoeken en gesprekken, maar vooral uit antwoorden op de brede bevraging van leerkrachtenteams in februari 2015. Ze werden door enkele inspecteurs-adviseurs LBV van het gewoon en buitengewoon secundair onderwijs van nabij bekeken.

We verwijzen in deze gids zoveel mogelijk naar de 24 ILC's. Die zijn als eerste bijlage bij deze publicatie gevoegd. In de tekst zijn deze competenties zoveel mogelijk in een kadertje geplaatst, zodat het leerkrachtenteam eventueel snel en gericht een activiteit kan zoeken om een specifieke ILC aan te pakken.

Formele antwoorden met betrekking tot de ILC's vind je op de website van de onderwijsinspectie, www.onderwijsinspectie.be.

De CLB en het NI-LBV staan borg voor verdere professionalisering van de leerkrachten LBV. Het activeren van de website www.levensbeschouwelijkevakken.be ten dienste van alle onderwijsbetrokkenen, het verder ontwikkelen van een online-plek waar leerkrachten binnen het leermiddelennetwerk KlasCement ILC-projecten met elkaar kunnen delen en het leggen van contacten met mogelijke partnerorganisaties voor het realiseren van de ILC's zijn maar enkele initiatieven die in de nabije toekomst op de agenda staan.

Gentbrugge, 4 augustus 2017

Deze publicatie heeft niet de pretentie een afgewerkt geheel te zijn. Aanvullingen, correcties, suggesties enzovoort worden in dank aanvaard.

Inleiding

De **cruciale rol van de leerkrachtengroep LBV**¹ kan niet overschat worden.

Leerlingen zien dat leerkrachten LBV open, constructief, enthousiast en collegiaal samenwerken aan projecten en dit ‘trekt hen over de streep’ om zelf opener om te gaan en samen te werken met leerlingen van andere LB.²

Elk LBV zet de **bril van de ILC op bij de realisatie van de eigen leerplannen**. Hiervoor vinden we inspiratie en ondersteuning bij collega's en bij de inspectie-begeleiding van het eigen LB-vak, maar we kunnen elkaar ook over de LBV heen inspireren door uit te wisselen hoe de ILC in onze vakspecifieke lessen aan bod komen.

Daarnaast is er jaarlijks een **project van minimaal twee en maximaal zes uren**, waaraan over de LBV heen gewerkt wordt. Voor deze projecten werken we expliciet samen.

Een levensbeschouwing is niet te vergelijken met een hobby of een aanleg, maar doordeesemt het denken, voelen en handelen op alle levensterreinen. Meestal heeft een levensbeschouwing diepe wortels in een familiaal en gemeenschapsleven en komt ze pas tot volle bloei op volwassen leeftijd. Een levensbeschouwing zorgt ervoor dat mensen het leven ervaren als samenhangend, als zinvol, als stimulans tot een geëngageerd leven.

In het besef hiervan kan het realiseren van de ILC niet tot doel hebben dat we allemaal hetzelfde gaan denken, voelen en doen. Integendeel. Onze particuliere levensbeschouwing maakt ons tot wie we zijn en **samenwerken kan alleen wanneer dat respect voor ieders eigenheid aanwezig is** en een centrale rol mag spelen bij de realisatie van de ILC.

Werken aan de ILC's vergt m.a.w. nodige reflectie van het leerkrachtenteam.

1. LBV = LevensBeschouwelijk(e) Vak(ken).

2. LB = Levensbeschouwing(en) of levensbeschouwelijk.

Ga na of er ILC zijn waaraan het team LBV nog moet/kan/wil werken. Hoe nemen we dit op in een professionaliseringsparcours?

Tien aandachtspunten/doordenkers voor leerkrachtenteams LBV

1. *Ga uit van mogelijkheden in plaats van moeilijkheden.* Investeer in het elkaar professioneel beter kennen en waarderen en beleef er plezier aan.
2. *Professionele doelgerichtheid en competentiegerichtheid* staan voorop. (Over-)gevoeligheden, wrevel en ruzie zijn des mensen, maar in een professionele context overstijgen we die. Soms kan ook close familiaal omgaan met elkaar een obstakel zijn voor professionaliteit.
3. *Betrokkenheid van elke leraar LBV op school respecteren en mogelijk maken:* voor de één is het LBV de hoofdopdracht, voor de ander gaat het om een aanvulling bij een andere vak, nog een ander 'bedient' leerlingen in vier scholen enzovoort. Hoe krijgen we meer aandacht voor de (onbedoelde) machtspositie van een meerderheids-LB, maar ook voor die van een minderheids-LB?
4. *Draaglast billijk verdelen*
 - a. Hoe aan collega's die op meerdere scholen werken, de mogelijkheid bieden om betrokken te zijn, zonder overal de eindverantwoordelijke te zijn?
 - b. Van leerkrachten die slechts in één of in enkele leerjaren les geven, kunnen we niet verwachten dat ze bij alle schoolprojecten actief meewerken, maar uiteraard wel bij die leerjaren/graden waarin leerlingen van hun LB zitten.
 - c. Leerkrachten die op één school fungeren, kunnen facilitator zijn, maar werken voor de ILC hopelijk niet als alleenuitvinder/-organisator noch krijgen ze anderzijds het gevoel dat alles op hun schouders komt te liggen.
5. *Word gevoelig voor taal- en andere kaders* die elke LB bewust en onbewust hanteert.

Voorbeelden:

- Het vak NCZ wordt soms als 'zedenleer' benoemd, maar 'zeden' en 'moraal' maken deel uit van elke LB. Heb er aandacht voor te spreken over 'niet-confessionele' zedenleer.
- In dezelfde lijn gebruiken we soms het begrip 'humanisme' als LB, maar 'humanisme' is opnieuw een kenmerk dat alle LBV delen. Beter spreken we van een vrijzinnig humanisme, een joods humanisme, een christelijk humanisme, een moslimhumanisme enzovoort.
- Hier en daar wordt 'godsdienst' gebruikt wanneer men het alleen maar over rooms-katholieke godsdienst heeft. Het is een teken van respect voor

- ieders vak wanneer we deze begrippen helder gebruiken, ook wanneer rooms-katholieke godsdienst de enige godsdienst op de school is.
- Sommige scholen plannen een bezoek aan ‘gebedshuizen’ en verliezen uit het oog dat ‘gebed’ al een specifieke uitdrukking is.
6. Er zijn onnoemelijk veel *modellen in diverse disciplines* (psychologie, antropologie, sociologie, gedragswetenschappen, theologie, linguïstiek, ...) die het ‘omgaan met verschil’ proberen in kaart te brengen en te sturen. Laat je gerust door deze modellen inspireren, zonder van zo’n model een dogma te maken.
 7. Word gevoelig voor elementen die eigen zijn aan een *cultuur* en kenmerken die specifiek levensbeschouwelijk zijn. Ook hierover bestaan verschillende denkmodellen, bijvoorbeeld cultuur als verzamelnaam voor diverse zaken, waaronder religie/levensbeschouwing, of levensbeschouwing als manier om naar cultuur te kijken en ermee om te gaan, of levensbeschouwing als bron van cultuur, enzovoort. ILC-projecten zijn projecten met een levensbeschouwelijke inslag waarbij het culturele een rol kan spelen. Culturele verschillen kunnen soms verhelderend zijn om de interne pluraliteit van levensbeschouwingen te begrijpen.
 8. Hier en daar bestaan projecten met betrekking tot *interreligieuze* dialoog. Uiteraard kunnen die blijven bestaan, maar ze zijn niet automatisch geschikt om als ILC-project in te dienen. Een ILC-project is *inclusief* en neemt elke levensbeschouwing mee bij de ontwikkeling van het project, ook NCZ.
 9. Verlaat de idee dat je van een LB (laat staan van meerdere LB) *alles* kan/moet weten. We ontmoeten geen LB, wel mensen met een LB.
 10. *Small is beautiful – Less is more: het gaat om de kwaliteit van de ontmoeting, niet om de spektakelwaarde.*

HOOFDSTUK 1

Klaar?... start!

1. Hoe begin je eraan als leerkrachtenteam LBV?

1.1. Leerkrachten *ontmoeten* elkaar *in de geest van de ILC*

Zoek jaarlijks minstens één moment waarop je kan samenzitten met *elke* leraar die op jouw school bij de LBV betrokken is (ook zij/hij die slechts één leerling op de school heeft).

Raak je er niet uit, vraag dan bijstand aan het team van inspecteurs-adviseurs of je directeur. Eventueel kunnen voor de datumcoördinatie leerkrachtenteams op niveau van de Scholengroep aangestuurd worden. Vraag aan de directie om bijvoorbeeld tijdens de verplichte leerkrachtenvergaderingen/raden/studiedagen ruimte voor een LBV-overleg te creëren.

De kans bestaat dat een eerste ontmoeting buiten de schooluren zal moeten gebeuren om ieders aanwezigheid te garanderen. De laatste week van augustus is het overwegen waard... zeker vanuit de positie van leerkrachten met versnipperde opdracht.

1.2. Eerste stappen in het ontwikkelen van een project

Hieronder vind je vier mogelijke aanzetten voor creatieve, inspirerende en enthousiasmerende gesprekken in de interlevensbeschouwelijke vakgroep om via dit voorafgaande gesprek tot zinvolle projecten ILC te komen.

1.2.1. *ILC-tabel* samen bekijken (zie Bijlage 1)

- Wat de **ILC-bril** in het eigen LB-vak betreft: aan welke ILC wordt in het individuele LBV gewerkt? Op welke manier? Hebben alle leerlingen daarmee de ILC ten gronde/gedeeltelijk verworven? Waar zie je dat aanvulling/uitbreiding/gezamenlijk inoefenen nodig/mogelijk is?

- Wat het **ILC-project** betreft: welke ILC zijn van nature het meest geschikt om er een project over uit te werken? Welke ILC komen weinig aan bod en kunnen in aanmerking komen voor een project?

1.2.2. *Leerlijn* – Planning binnen de schoolloopbaan van de leerling

Hoe zorg je ervoor dat in de loop van de secundaire schoolloopbaan elke leerling de kans krijgt alle ILC te oefenen/te verwerven? Welke leerlijn is voor jouw school aangewezen/mogelijk? Je kan je laten inspireren door de matrix van Jef De Schep- per (Bijlage 2).

1.2.3. Inventariseer

Wat gebeurt al op jouw school en waar kan eventueel een ILC bij gerealiseerd worden? Welke ILC kan met een bepaald initiatief nagestreefd worden?

Voorbeelden:

- (1) De school organiseert voor de vierdejaars jaarlijks een stadsuitstap naar Antwerpen. Je kan van de gelegenheid gebruik maken om een synagoge te bezoeken en een gesprek te hebben met een relevante vertegenwoordiger of bevoorrechte getuige van het jodendom (dus niet alleen met een stadsgids) om ILC 9 een kans te geven: *de leerling ontdekt en verwoordt de eigenheid van een levensbeschouwing zoals een bevoorrechte getuige of een relevante vertegenwoordiger van een levensbeschouwing ze voorstelt*. Misschien kan je ook een gesprek krijgen met leeftijdsgenoten uit een klas Israëlitische godsdienst om ILC 11 na te streven: *de interne pluraliteit in verschillende levensbeschouwingen ontdekken en verwoorden*.
- (2) Collega's natuurwetenschappen en geschiedenis gaan met de vijfdejaars naar het museum voor de geschiedenis van de wetenschappen in Gent. Je kan van de gelegenheid gebruik maken om een bezoek te brengen aan het Huis van de Mens, een moskee, een christelijke kerk, ...
- (3) Scholen die deelnemen aan de schrijf-ze-vrijdag van Amnesty International kunnen dossiers uitkiezen die een LB-verdieping mogelijk maken.

1.2.4. Twee hulpmiddelen: de inspiratiematrix + drie vormen van ILB-dialoog

Hulpmiddel 1: de inspiratiematrix (Bijlage 2)

Deze matrix geeft zicht op ontelbare mogelijkheden voor het organiseren van projecten ILC.

Vul de matrix in met de projecten die al op school plaatsvinden of met projecten die jullie wensen te organiseren. Of hanteer de matrix als reflectiedocument om bestaande projecten te optimaliseren, om de blinde vlekken op te sporen, om extra activiteiten te plannen die ook andere LB-aspecten aan bod laten komen of andere LB-domeinen bewandelen en/of om rekening te houden met de diversiteit aan leerstijlen bij leerlingen.

Zie verder hoofdstuk 3, punt 2.1.

Hulpmiddel 2: drie vormen van interlevensbeschouwelijke dialoog.

Welke zaken kunnen in de schoolloopbaan van de leerlingen een plaats krijgen?

1. De *dialoog van het leven*, of harmonieus samenleven, krijgt vorm waar mensen ernaar streven te leven in een open sfeer van goed nabuurschap, waar mensen vreugde en verdriet delen, waar menselijke problemen en vooroordelen bespreekbaar zijn. Welke initiatieven kunnen worden genomen om mensen te helpen elkaar te leren kennen en zo tot harmonie te komen?

Een 'dialogale' schoolcultuur en een goed draaiend leerkrachtenteam LBV is als het ware voorondersteld om tot goede ILC-projecten te komen. Hoe maken we hier (mee/meer) werk van?

2. De *dialoog van het handelen*. Deze dialoog speelt zich af waar mensen van verschillende levensbeschouwingen gezamenlijk geconfronteerd worden met problemen in de samenleving. Zoiets zien we bijvoorbeeld in het opkomen voor de rechten van de mens, bij sociale hervormingen en bij zorg voor het milieu. Gezamenlijke inzet schept begrip en vertrouwen.

LBV nemen vaak het voortouw bij sociale acties op school. Leerlingen van diverse LB leren elkaar bij deze activiteiten beter kennen en waarderen. Het team LBV zorgt ervoor dat ook de levensbeschouwelijke kleuring aan bod kan komen. ILC 4: *verwoordt open en bedachtzaam gedachten, gevoelens, ervaringen en normen en waarden vanuit de eigen levensbeschouwing* + ILC 12: *herkent en benoemt de levensbeschouwelijke kleuring van gedachten, gevoelens, ervaringen, waarden en normen bij zichzelf en anderen*.

Voorbeeld: een inzamelactie voor blindengeleidehonden met sponsorloop. Een inleefoefening zorgt ervoor dat leerlingen zich een beeld kunnen vormen van wat het betekent blind of slechtziend te zijn. Leerlingen verwoorden voor elkaar welke gedachten en gevoelens dit oproept en gaan met elkaar in gesprek: wat is vanuit hun LB appellerend of remmend om met

deze beperking om te gaan, zijn er LB die inspirerende verhalen hebben over dit thema? Enzovoort.

Bij een verdieping van sociale acties zullen/kunnen ook andere ILC geoeffend worden: **[ILC 20]**: *leert de rol van levensbeschouwingen voor zichzelf en de samenleving ontdekken en verwoorden* + **[ILC 13]**: *respecteert het bestaan van LB* + **[ILC 14]**: *luistert empathisch naar leeftijdsgenoten met een andere LB*.

Wanneer het een sociale actie betreft met een ruimer maatschappelijk belang (het terugdringen van bepaalde ziektes, sponsoring van een werkgroep vluchtelingen voor bijstand aan mensen zonder wettelijk verblijf, de opvang van daklozen enzovoort), kunnen ook kennisaspecten aan bod komen: **[ILC 8]**: *eigenheid van LB* of **[ILC 11]**: *de interne pluraliteit in verschillende LB*.

3. De *dialogoog van het dieper gesprek* speelt zich af waar specialisten op zoek zijn naar meer begrip voor ieders erfenis en ernaar streven elkaars diepere waarden meer te gaan waarderen. Onderwerpen als rechtvaardigheid in internationale handelsrelaties, de ethiek van het zakendoen, respect voor het milieu en vragen met betrekking tot bio-ethiek komen in deze vorm van dialoog aan de orde. Ook conceptuele thema's kunnen aan bod komen, zoals de menselijke persoon, vrijheid, wereldbeeld, ...

Hier is degelijke kennis nodig. In de schoolcontext kunnen leerkrachten LBV zelf de rol van expert opnemen of een expert laten getuigen (video, tekst, in levende lijve).

Leerlingen kunnen ook zelf in een begeleid creatief intellectueel project experts zoeken om een onderwerp LB uit te diepen.

Voorbeeld: een geïntegreerde proef (GIP) over zakenethiek voor afstudeerenden in 6 TSO Handel: de leerlingen werken een ethisch probleem uit (bv. ontslag omwille van het dragen van een hoofddoek, keuze van bank voor een startende onderneming, de milieu-impact bij de ontwikkeling van een nieuw product, ...). In de aparte LBV worden de ethiek en de stakeholdersmethode besproken. Vervolgens worden de leerlingen LB in gemengde groepjes verdeeld om een werkstuk te maken. De leerlingen spreken in gemengde groepen over normen en waarden en zoeken een oplossing voor een ethisch probleem. De leerlingen zetten hun analyse via de stakeholdersmethode om in een paper. Op de dag van de GIP-verdediging wordt ook de GIP-zakenethiek verdedigd voor een jury die bestaat uit het leerkrachtenteam LBV.

Dit project kan het oefenen inhouden van **ILC 12**: *herkent en benoemt de levensbeschouwelijke kleuring van gedachten, gevoelens, ervaringen, waarden en normen bij zichzelf en anderen*; **ILC 14**: *luistert empathisch naar leefsamenlevingsgenoten met een andere levensbeschouwing*; **ILC 15**: *verplaatst zich in het levensbeschouwelijk perspectief van anderen*; **ILC 17**: *gaat respectvol en open om met de eigenheid van andere levensbeschouwingen*; **ILC 23**: *oefent ILD en ILS als noodzakelijke vaardigheid voor het leven in de realiteit van een multilevensbeschouwelijke samenleving*; **ILC 24**: *herkent afspraken en regels nodig voor interlevensbeschouwelijk samenleven en past deze toe*.

Dit project bewandelt verschillende LB-domeinen en onderzoekt diverse LB-aspecten (Bijlage 3), bijvoorbeeld B2 (*andere mensen-opvattingen*), B5 (*andere mensen-sociale verbanden*), C5 (*maatschappij-sociale verbanden*) en C6 (*maatschappij-moraal*), E2 (*ik-opvatting*), E5 (*ik-sociale verbanden*), E6 (*ik-moraal*).

2. Verdere werking en aandachtspunten bij het uitwerken van projecten

2.1. Organisatie en planning – algemene zaken

- Hoe zorg je ervoor dat vaardigheden en attitudes voldoende **geoefend** worden? Het zijn immers de leerlingen die de competenties moeten verwerven, niet enkel de leerkrachten. Verder in deze bundel vind je suggesties daartoe.
- We hebben een voorkeur voor **verbindende thema's** en onderwerpen waar verwondering en nieuwsgierigheid centraal staan zonder in exotisme te vervallen. Voorbeelden: feesten, vrede, natuur, schoonheid, dankbaarheid, solidariteit, voorbeeldfiguren, ...
- Het inpassen van de ILC-projecten in de **schooleigen afspraken** vraagt de nodige zorg: je respecteert afspraken in verband met uitstappen, lokaalgebruik, betalingen, vervangingen tijdens de afwezigheid van leerkrachten enzovoort.

2.2. Heel wat projecten vragen *weinig organisatie* en kunnen plaatsvinden *tijdens de lesuren LBV*

- Voordeel: geen extra organisatie vereist, alleen afspraken zijn nodig met collega's die op hetzelfde moment lesgeven.
- Nadeel: alleen leerlingen die op hetzelfde ogenblik les LB hebben, komen met elkaar in contact.

- Aandachtspunt: voor de kleinere LBV is er vaak een afwijking in het rooster of zijn er graadsklassen gevormd, die niet parallel lopen met de andere LBV. Hoe zorg je ervoor dat elkeen de kans krijgt mee te doen?

2.3. Projecten met meer organisatie

vragen meestal ook een (grotere) financiële inspanning. Hoe kun je ervoor zorgen dat zulke projecten ook voldoende kansen bieden om te oefenen? Hoe vergroot je de leerlingenactiviteit bij het bezoeken van plaatsen van samenkomst (Huis van de Mens, synagoge, kerk, moskee, ...) of bij lezingen en rondetafelgesprekken met experts waaraan honderden leerlingen tegelijk deelnemen?

2.4. Voorbereidingsinspanningen kun je laten renderen door het opzetten van projecten voor *grotere leerlingengroepen*

- voor een volledig leerjaar van eenzelfde richting of over de richtingen heen,
- voor een volledige graad van eenzelfde richting of over de richtingen heen,
- voor alle jaren van eenzelfde richting of voor alle klassen van de school over de richtingen heen.

Waar het mogelijk is om een interessant initiatief met een *beperkte groep* mee te maken, kan bijvoorbeeld onderzocht worden of dit initiatief gefilmd kan worden dan wel of de beperkte groep als ambassadeur/multiplicator van het initiatief in de hele school kan optreden.

Voorbeelden – ambassadeur/multiplicator:

- (1) Een leerling NCZ nodigt medeleerlingen uit op het lentefeest van de zus, een leerling RKG nodigt medeleerlingen uit op de vormselviering van de broer, enzovoort. Leerlingen filmen dit gebeuren. Dit filmmateriaal is dan het uitgangspunt voor een project in alle eerste leerjaren, waarin de leerlingen getuigen van de eigen overgangsrituelen naar volwassenheid toe. Samen zoeken ze naar gelijkenissen en verschillen en beluisteren ze de betekenisverlening. Ook al kon niet iedereen op het lentefeest of het vormselfeest aanwezig zijn, toch kan dit rijke materiaal voor iedereen uitgangspunt zijn.

ILC 8: *ontdekt en verwoordt de eigenheid van andere LB*

ILC 10: *ontdekt en verwoordt gelijkenissen en verschillen tussen LB*

ILC 11: *ontdekt en verwoordt interne pluraliteit in verschillende LB*

- (2) Een klas in een stedelijke context met verschillende levensbeschouwingen volgt één dag les bij een klas in een landelijke context met minder levensbeschouwelijke diversiteit en omgekeerd. Op die dag wordt telkens tijd gemaakt voor een expliciet moment van interlevensbeschouwelijke dialoog, waarbij de leerlingen ook vragen meebrengen van de andere klasgroepen uit hetzelfde leerjaar (dezelfde graad). Dit gesprek wordt gefilmd en ook in andere klassen getoond. De vragen die rijzen of overblijven, kunnen verder uitgediept worden, bijvoorbeeld in chatsessies met een relevante vertegenwoordiger of relevante getuige.
- (3) Een klas wordt uitgenodigd bij een moslimgezin naar aanleiding van het einde van de ramadan. De leerlingen nemen foto's en getuigen nadien in andere klassen over deze ervaring.

2.5. Aandachtspunten

- Echt gemengde klasgroepen zijn een uitzondering.
 - Hoe zorg je ervoor dat leerlingen van een minderheids-LB op school niet overvraagd worden of in de expertenrol gedwongen worden?
 - Via de media kunnen andere LB stemmen binnengebracht worden wanneer onvoldoende LB variatie in de klasgroepen aanwezig is.
 - Aan collega's van de andere LBV kan interessant materiaal gevraagd worden om in minder LB gemengde klasgroepen in te zetten.
- Het kan niet de bedoeling zijn een LB in de verdediging te duwen. Bevragen kan uiteraard en op een vraag mag een antwoord verwacht worden. Dat is iets anders dan zich moeten verantwoorden.

ILC 13: *respecteert het bestaan van een LB*

ILC 19: *moeilijkheden en kansen voor ILD en ILS ontdekken en verwoorden*
- Het zijn de leerlingen die de ILC moeten verwerven. Een aanbod door leerkrachten (bezoeken, films, getuigen, ...) kan een bijdrage leveren voor de ILC 8 + 9 + 10 + 11, maar volstaat niet. Ontmoeting en gesprek met mensen, bij voorkeur medeleerlingen of leeftijdsgenoten, staat centraal.
- Onderschat de rol van de media niet.

HOOFDSTUK 2

Basishoudingen oefenen (leerkrachten en leerlingen)

Vooraf: dialoog versus debat

Voor het werken aan de ILC staat het open gesprek centraal, waarbij elkeen aan het woord komt en beluisterd wordt. De focus ligt op kennis opdoen en meer begrip voor elkaar krijgen, niet op het overtuigen van de ander. Bij ILC-projecten gaat de voorkeur uit naar werkvormen die dialogaal zijn in plaats van debatterende werkvormen. Dat leerlingen daarbij geëngageerd en gepassioneerd spreken, is mooi meegenomen, want dit toont de waarde en de dynamiek van een levensbeschouwing.

Wanneer de ‘debat’-werkvorm in taalvakken aan de orde is, kan, mits overleg, een LB onderwerp aangesneden worden, maar dan het best per uitzondering en goed begeleid door de taalleerkracht.

1. De positie van zowel de **insider** als de **outsider** aan bod laten komen: hoe een buitenstaander de LB ziet en beschrijft en hoe een insider dat doet. Zich met verwondering bewust worden van het verschil tussen beide posities (cf. Kenneth Pike met Etic-Emic).

ILC 15: *verplaatst zich in het LB-perspectief van anderen.*

ILC 18: *ontdekt en verwoordt de verschillen tussen stereotyperingen over een LB en de binnenkant van een LB.*

ILC 21: *onderscheidt LB-stereotypering van LB-identiteit.*

Voorbeelden: de mohammedcartoons, het *Bloedboek* van Dimitri Verhulst en de reactie van godsdienstleerkrachten daarop.

2. **Pat Patfoort** en geweldloze communicatie (<http://www.patpatfoort.be>): vraag naar en beluister elkaars **fundamenten** in plaats van argumenten. In een debat gaat men uit van stellingen en die verdedigt men met argumenten om de ander

van het eigen gelijk te overtuigen. In een empathische dialoog gaat de interesse uit naar de fundamenteën, het waarom van gedrag, beweringen enzovoort.

Voorbeeldoefening voor ILC 15: *verplaatst zich in het levensbeschouwelijk perspectief van de ander.* Noteer LB gedrag of LB stellingname waarbij duidelijk verschil te merken is tussen LB (bv. religieus geïnspireerde voedingsvoorschriften, visie op lichaam, visie op partnerschap, visie op wetenschap enzovoort). Zoek naar zoveel mogelijk fundamenteën (geen argumenten!) van dat gedrag/die stellingname. Doe dit zowel voor het eigen gedrag en de eigen stellingname als voor die van de ander. Wissel met elkaar uit wat je zoal noteerde. Metageprek: hoe voelt het om de eigen fundamenteën op te sommen? Wat gebeurt er met jou wanneer je fundamenteën van de ander in kaart brengt? Wat heb je geleerd?

3. Geweldloos communicatieproces (model **Marshall Rosenberg** – geïnspireerd op C. Rogers, M. Ghandi, M.L. King).

4. **Principes voor empathische dialoog** (o.m. verzameld door Luc Vogels – GroepT Leuven): een ontwapenende manier om leerlingen aan te sporen de voorwaarden voor een echte dialoog tot hun recht te laten komen. Geef bij een gesprek aan leerlingen kaartjes met daarop een of meer van de volgende uitdagende uitspraken:

1. Gebruik geen LSD ... tenzij het deze is: Luisteren, Samenvatten, Doorvragen. Vat het verhaal van de ander kort samen en vraag door op onduidelikheden.
 2. Laat OMA thuis (Oordelen, Meningen, Adviezen). Laat je eigen oordelen, meningen en adviezen op het verhaal van de gesprekspartner achterwege.
 3. Neem ANNA mee (Altijd Navragen, Nooit iets Aannemen). Neem nooit aan wat je denkt dat de ander zegt. Controleer, vraag na.
 4. Smeer NIVEA (Niet Invullen Voor Een Ander). Soms laat je te gemakkelijk je eigen mening, vooroordeel of denkkader primeren. Vraag daarom na om te controleren of je niet te veel inkleurt.
 5. Wees een OEN in de positieve zin (Open, Eerlijk en Nieuwsgierig).
 6. Maak je (niet) DIK (Denk in Kwaliteiten). Concentreer je niet op het conflict of het negatieve, maar zoek het positieve, de opening.
5. **Principes voor democratische dialoog** (o.m. uitgewerkt door de Erasmushogeschool naar aanleiding van conflicten in de samenleving en op school door een grotere aanwezigheid van levensbeschouwingen, *i.c.* de islam). *Uitgangspunt*: de waarheid is als een diamant met zoveel facetten dat geen enkel zicht kan claimen het geheel te zien. Alleen in dialoog met anderen kan je een breder beeld krijgen en verschillende perspectieven leren kennen. Dialoog valt niet samen met verschillende stemmen laten horen, waarbij sommigen 'sprekers' en anderen 'toehoorders' zijn. Democratische dialoog is een inclusief proces, waarbij iedere deelnemer mee verantwoordelijk is voor het geheel. Men onderzoekt samen nieuwe benaderingen voor gemeenschappelijke uitdagingen. Problemen worden opgelost met nieuwe ideeën in plaats van ideeën te herkauwen die de problemen veroorzaakten. Centraal staan zelfreflectie, een onderzoekende geest en de bereidheid tot persoonlijke verandering. Op zijn minst verander je al de manier waarop mensen praten. Het stellen van vragen en onderzoeken gebeurt niet om de eigen doelen te bereiken, maar vooral om beter te begrijpen wat anderen denken en doen. Men gaat in de dialoog niet uit van 'overwinning', maar wel van 'samen vooruit gaan'.

Kenmerken van democratische dialoog: de erkenning van ieders menselijkheid door (1) respect voor anderen, (2) empathie, (3) openheid voor standpunten, (4) openheid voor het zien van gelijkenissen. Het gesprek gaat uit van de persoonlijke beleving en niet van algemene principes. De interactie is transparant, de deelnemers spreken met authenticiteit en vermijden geheimen en verborgen agenda's.

Het gemeenschappelijk doel is ‘duurzaam leren’.

Voorwaarden: een veilige ruimte, een ‘neutrale’ setting waar men elkaar respectvol en gelijkwaardig benadert. Er is een belangrijke rol weggelegd voor de gespreksleider. Zij/hij neemt een niet-oordelende rol op, neemt emoties ernstig en laat emoties uiten omdat ze behoeftes uitdrukken. Zij/hij vraagt door naar motieven en argumenten van uitspraken. De deelnemers aan de dialoog zijn gelijkwaardige partners, ook al is er een verschil in leeftijd, studie enzovoort. Waar men elkaar als gelijkwaardig benadert, wordt elk verschil een pluspunt.

Werkvorm World Café, gebaseerd op ‘democratische dialoog’ (!werkvorm naar aanleiding van conflicten!). Kies een thema dat voor conflict zorgt, bepaal wie gespreksleider wordt, bewaak de dialoogstijl, blijf bij de zaak, laat iedereen aan het woord.

Aandachtspunt: dit gaat om een werkvorm naar aanleiding van een conflict. Bij de gewone schoolse werking ter realisatie van de ILC ga je uit van verbindende thema’s en zijn andere werkvormen beter geschikt. Bij een conflict kan deze werkvorm een hulp zijn, evenals de werkvormen geweldloze communicatie van Pat Patfoort met betrekking tot het opsommen van fundamenteën (punt 2 hierboven) en het model van Rosenberg (punt 3 hierboven).

HOOFDSTUK 3

Inhoudelijke ontmoetingen – inhoudelijke uitdieping

1. Inspiratie voor activiteiten *binnen* de eigen schoolcontext

1.1. De **inspiratiematrix** (Bijlage 3 – kwam reeds ter sprake in hoofdstuk 1 – 1.2.4 Hulpmiddelen)

Deze matrix geeft een overzicht van domeinen en aspecten van LB en kan een aanzet geven tot gevarieerde projecten in de loop van de schoolloopbaan. Zo voorkom je dat louter rationele aspecten of louter ethische aspecten van LB onder de aandacht worden gebracht.

Je kan (een deel van) de inspiratiematrix invullen met een ‘maatje’ van de eigen en/of een andere LB. Het lijkt ons inziens belangrijk om daarbij in goede vragen te voorzien die passend zijn voor de doelgroep (leeftijd, studierichting). Om het even welk vakje kan uitgangspunt zijn van een ontmoeting en een leerproces.

Voorbeeld: de leerlingen voeren duogesprekken over de LBV heen (of via de werkvorm speeddaten, schrijfgesprek, ...) aan de hand van vragen die bij A1 horen (*A1 verwijst naar domein A: Wereld van de dingen en aspect 1: ervaring*): Welke natuurervaring zal ik nooit vergeten? Is die ervaring herhaalbaar of niet? Voor welke ontdekking/uitvinding heb ik grote bewondering? Is dat altijd zo geweest of is er verschil in wat ik bewonderde toen ik heel klein was en wat ik nu bewonder? De leerlingen maken na afloop van de gesprekken een collage van de veelheid aan ervaringen die aan bod kwamen.

Voorbeeld: de leerlingen maken een stamboom aan de hand van vragen die bij E5 horen (*E5 verwijst naar domein E: Ik en aspect 5: sociale verbanden*). Maak een LB-stamboom van je familie, ook al is die stamboom ingewikkeld of ongevoel. Doe dat bij voorkeur samen met een ouder iemand uit je familie. Welke

LB hebben je ouders, grootouders, ooms, tantes, hun eventuele nieuwe partners...? Is dat uitgesproken of vrij vaag? Duid de familieleden met een uitgesproken LB aan met een fluostift en noteer in een kleur naast hun naam enkele zaken waaraan je die LB bij hen herkent. De leerlingen krijgen voldoende tijd om hieraan te werken. In duogesprekken over de LB heen stellen de leerlingen aan de duopartner een uitgesproken LB-familielid voor.

Voorbeeld: het formuleren van een ‘wens voor de wereld’ (bv. naar aanleiding van Nieuwjaar). Aanknoping: de documentaire ‘The Art of Becoming’.

- De leerlingen denken na over een wens om van deze wereld een betere plek te maken.
- Dit resulteert in een fotoreeks, gemaakt door de leerlingen.
- Het verkennen van de wereld en haar problemen vanuit diverse perspectieven staat centraal om meer helderheid te verwerven over het eigen mensbeeld en wereldbeeld. Fundamenteel is het bannen van stereotypen [ILC 18 + 21], empathisch luisteren [ILC 14], perspectiefwissel [ILC 15] en respectvol met elkaar omgaan [ILC 13 + 23] om zo de eigenheid van elkeen te ontdekken. Tegelijk werk je hier aan de levensbeschouwelijke domeinen B, C en F (*Andere mensen, Maatschappij en Het geheel*) en komen er verschillende levensbeschouwelijke aspecten aan bod in die domeinen: 2, 3 en 6 (*opvattingen, beelden en moraal*).

Je kan een activiteit, een project door de leerlingen laten ‘landen’ in de matrix: welke LB domeinen en LB aspecten waren in ons project al dan niet aan de orde? Welke niet-behandelde LB domeinen en LB aspecten zouden ons voor de toekomst interesseren?

1.2. **Speeddaten** met inachtneming van de principes van empathische dialoog (zie hoofdstuk 2 – punt 3)

Fase 1: in de onderscheiden LBV worden vragen opgesteld voor andere LB.

Fase 2: in de onderscheiden LBV worden antwoorden besproken op de gestelde vragen.

Fase 3: de leerlingen van alle LBV gaan samenzitten, één voor één komen de vragen aan bod.

Naargelang de vraag werkt men aan [ILC 8 + 10 + 14 + 18 + 21], maar ook aan [ILC 2 + 4 + 5 + 6 + 11].

Tip: die werkvorm is het best geschikt voor een concreet thema, anders loop je het risico bij algemeenheden uit te komen of vrij dogmatische zaken ter sprake te brengen die in realiteit in de beleving van een LB niet de hoofdrol spelen. Bijvoorbeeld: speeddate naar aanleiding van het thema milieuzorg, een ethisch thema, symbolen en rituelen, een gebeurtenis in de actualiteit enzovoort.

1.3. *Meet the teacher*

Leerkrachten gaan voor elkaars klas staan als één vertegenwoordiger (niet dé vertegenwoordiger) van een LB [ILC 8 + 9 + 10 + 11 + 18]. Dit wordt in elke individuele LB voorbereid: het opstellen van vragen voor de leerkrachten, zodat die zich kunnen voorbereiden.

Aandachtspunt: in het team goed doorpraten wat we wel/niet doen tijdens de ontmoeting met leerlingen van een andere LB, de leerkrachtenrol opnemen: de leraar staat ten dienste van de leerlingen en gebruikt dit moment niet voor een apologie.

Het nagesprek is belangrijk: het eens/oneens zijn met wat leerlingen hoorden, nodigt uit om na te gaan wat daaraan ten grondslag ligt. Het is aan de professionaliteit van de leraar om dit niet te laten ontaarden in een welles-nietes. In het individuele LBV is dit een kans om [ILC 13] (*respecteert het bestaan van LB*) te oefenen: hoe spreekt men over de ander als hij/zij er niet bij is, bijvoorbeeld?

Nadeel van deze werkvorm: de leerlingen komen niet in gesprek met medeleerlingen. Je kan de antwoorden ook in plenum laten doorgaan, waarbij de leerkrachten een panel vormen en de leerlingen de vragen stellen en modereren.

1.4. Zelf een **tentoonstelling** opstellen

Deze werkvorm kan voor diverse thema's ingezet worden en draagt de mogelijkheid in zich om veel ILC te oefenen: [ILC 1 t/m 17] uit de eerste en tweede balk (ik en mijn LB + ik, mijn LB en de LB van de ander), maar ook [ILC 20 + 24] kunnen een kans krijgen.

Voorbeeld: een tentoonstelling over overgangsrituelen. Aan de hand van een reeks vragen concentreren de leerlingen zich op de vraag hoe hun levensbeschouwing zich verhoudt tot het thema. Ze gaan in op de verschillen in de eigen levensbeschouwing. De leerlingen verzamelen materiaal voor de tentoonstelling: ze zoeken video's op YouTube, interviewen mensen, verzamelen familiefoto's. Eerste verwerkingsmoment: welk verhaal wil men maken; welke foto's, welke video's, welke objecten...? De leerlingen werken gezamenlijk het project uit. Ze bouwen de tentoonstel-

ling op en leiden groepjes leerlingen in de tentoonstelling rond, waarbij leden van elke ‘levensbeschouwing’ hun aandeel proberen te verwoorden. Dit is eventueel te koppelen aan gidsbeurten op een opendeurdag. Vooral de LB domeinen E en F (Ik, Het geheel) worden hier bewandeld en de LB aspecten 1, 2, 4 en 5 (ervaring, opvatting, rituelen en sociale verbanden) kunnen aan bod komen.

Aandachtspunten:

‘Overgangsrituelen’ zijn niet bij elke LB een centraal punt.
Het risico bestaat dat dit aan de buitenkant van een LB blijft steken.

1.5. Andere voorbeelden die binnen de lesuren mogelijk zijn

- (1) **‘Levensbeschouwelijke Helden’**. De leerlingen maken tijdens het eigen LBV kennis met figuren uit hun LB. De leerlingen kiezen (per groepje of per LB) een figuur die ze aan de andere LB willen voorstellen. Op een gezamenlijk moment tijdens de lesuren stellen ze (al dan niet op creatieve wijze) zo’n figuur uit hun LB voor. Metagesprek: waar halen we inspiratie uit?

Aandachtspunt: kort en krachtig voorstellen (bv. werkvorm Elfje – Pecha Kucha, ...) om saaiheid bij langdurig luisteren – omwille van te uitgebreide werkstukken – te voorkomen.

- (2) **‘Alle LB ijveren voor vrede’**. De leerlingen verkennen tijdens het eigen LBV teksten/verhalen die betrekking hebben op vrede uit hun LB traditie. Op een gezamenlijk moment worden deze verhalen aan alle LB verteld en creatief verwerkt. Metagesprek: de leerlingen duiden met fluo in elk verhaal een zin aan die hen aanspreekt.

Voorbeelden als de voorgaande (1) + (2) kan je in veel **varianties** opmaken, al naargelang er iets te ontdekken valt. Enkele suggesties: symbolen met LB betekenis, rituelen naar aanleiding van bijzondere gebeurtenissen (geboorte, volwassen worden, overlijden) enzovoort.

- (4) **Empathische dialoog oefenen:** in LB gemengde groepen vanuit een sprekend beeld het gesprek aangaan in drie stappen: 1/ wat zie ik (nog niet interpreteren); 2/ welk gevoel roept dit beeld bij mij op, wat heeft het beeld met mij te maken; 3/ wat heeft het met mijn LB te maken, welke verbanden zie ik, welk appel gaat er van dit beeld uit + metagesprek: hoe heb ik dit gesprek over het beeld ervaren, wat heb ik geleerd? Hiermee oefenen de leerlingen

ILC 1 + 4 + 12 + 13 + 20 + 23. Dit kan ook een interessante werkvorm zijn wanneer iets in de samenleving gebeurt dat velen raakt.

- (5) Een **interlevensbeschouwelijke kalender** maken: voorbereiding in het eigen LBV **ILC 2**. Nadien wordt op een gezamenlijk moment met de andere LB een creatieve kalender gemaakt, waarbij elkeen vertelt hoe hij/zij een feest van die kalender viert, bijvoorbeeld. **ILC 13 + 14 + 15**. Uiteraard komen **ILC 8 en 9** aan bod, maar aandachtspunt hierbij is toch dat het geen louter cognitief gebeuren wordt. De inspiratiematrix (Bijlage 2) helpt verdiepen door bijvoorbeeld reflectie op D2: welke geschiedenisopvatting zit er achter de kalender; reflectie op D3: hoe zien die kalenders eruit in de LB zelf (beeld). Maar ook D4 kan interessant zijn: blijkbaar steekt iedereen vuurwerk aan bij een nieuw jaar, drukt men daar iets bijzonders mee uit?

Aandachtspunt: hoe zorg je ervoor dat elke LB betrokken blijft? Vaak is het kader van religies aanleiding voor de organisatie van een kalender. Zo heeft onze landelijke kalender een christelijk katholieke kleur. De Orbitkalender 'feesten met de burens' heeft ook aandacht voor niet-religieuze feesten.

- (6) Naar aanleiding van het Charlie Hebdo drama werkte een school rond **LB en geweld** op de volgende manier aan de **ILC 12 + 16 + 18** en kwam men tot verdieping omdat ook **ILC 20 + 21 + 24** een kans kregen. De les startte met drie korte intro's om de achtergrondkennis van de leerlingen te verruimen: iets over afbeeldingen van de profeet (door de leerkracht islam), iets over geweld in het christendom (door de leerkracht RKG), iets over de scheiding kerk en staat en de vrije meningsuiting (door de leerkracht NCZ). Vervolgens discussieerden de leerlingen in kleine groepjes over stellingen. Enkele voorbeelden:
- Vrijheid van meningsuiting in het Westen betekent: alles moet kunnen.
 - Wie geen respect heeft voor het leven van een ander, verdient zelf ook geen respect.
 - Wie geen respect heeft voor wat een ander waardevol vindt, verdient zelf ook geen respect.
- (7) **Begeleid zelfstandig werk.** In de tweede en derde graad kunnen de leerlingen op vele manieren verdiepend aan de slag gaan om zich de ILC eigen te maken.

Enkele **voorbeelden** van opdrachten die men ofwel alleen uitvoert en nadien in gesprek brengt, maar die bij voorkeur in LB gemengde groepjes gebeuren. Deze opdrachten kan je laten uitmonden in een creatief deelmoment, waarbij men kennis neemt van ieders werk.

A: DE EIGENHEID VAN DE EIGEN LEVENSBESCHOUWING

Elke mens leeft vanuit een eigen levensvisie. Deze levensvisie kreeg hij/zij vaak van thuis uit mee of is gelinkt aan persoonlijke ervaringen. Vaak is die levensvisie ideologisch. Thuis en in de groepen waarin je vertoeft, merk je dat mensen soms zeer radicale standpunten innemen. Levensvisies kunnen echter veranderen. Laat de leerlingen op zoek gaan naar levensvisies en standpunten van mensen uit hun kennissenkring:

- Geef drie levensterreinen op waarin je bij jezelf of anderen een radicaal standpunt herkent. Probeer een verklaring te geven waarom het standpunt zo radicaal is en argumenteer de waarde en/of onwaarde ervan.
ILC 1 + 4 + 16
- Geef aan hoe jij dat radicale standpunt in een discussie zou relativeren.
ILC 4 + 5 + 6 + 16 + 19 + 22 + 24

B: DE EXTERNE PLURALITEIT, 'EXTERN' AAN DE EIGEN LEVENSVISIE

Onze samenleving is samengesteld uit een grote verscheidenheid aan LB... Dit noemen we hier 'externe' pluraliteit.

- Ga op zoek naar wat een geloofsovertuiging of een levensbeschouwing met een mens doet. ILC 12 + 15 + 17
- Beschrijf samenvattend een aantal basisprincipes van drie mensen met een verschillende levensvisie. ILC 8 + 9
- Geef bij elk ook aan hoe hij/zij een bijdrage leveren aan de samenleving vanuit hun LB. ILC 20
- Waardeer vanuit een persoonlijk standpunt hun levensvisie en hun maatschappelijk engagement. ILC 13

C: DE INTERNE PLURALITEIT

Mensen geven een verschillende 'invulling' aan hun levensbeschouwing en hun maatschappelijk engagement.

- Ga op zoek naar drie mensen uit je omgeving die duidelijk eenzelfde LB, maar een verschillende levensstijl hebben. ILC 11
- Beschrijf hen in hun gelijklopende en van elkaar verschillende kenmerken.
ILC 8 + 9 + 10 + 11 + 12
- Geef bij elk aan hoe hij/zij een bijdrage levert aan de samenleving vanuit zijn/haar LB. ILC 20
- Waardeer vanuit een persoonlijk standpunt hun levensvisie en hun maatschappelijk engagement. ILC 13

D: VANUIT EEN LEVENSBESCHOUWING ZICH MAATSCHAPPELIJK ENGAGEREN

Volg tijdens dit schooljaar de actualiteit. Geregeld merk je dan dat mensen in het nieuws komen doordat ze ‘opvallend’ gedrag stellen, zowel positief als negatief. Dit gedrag of het standpunt dat ze vertegenwoordigen, gaat meestal uit van een persoonlijke overtuiging (en/of een achterliggende LB) van die personen.

- Ga op zoek naar drie berichten in de media waarbij concrete mensen een duidelijke stelling innemen (minstens 1 positief bericht en 1 negatief bericht). Minstens 1 hiervan moet een herkenbare LB kleur hebben. ILC 20
- Beschrijf kort het gedrag van de mens achter elk van de drie nieuwsberichten: achterhaal zijn/haar levensvisie en ‘heilige’ overtuigingen, zijn/ haar ethische ingesteldheid (waarden en normen), de effecten van zijn/haar (maatschappelijk of LB) engagement. ILC 8 + 12 + 13 + 16
- Positioneer je eigen overtuiging(en) en engagement(en) ten aanzien van deze drie berichten of standpunten. ILC 1 + 4 + 7

E: LEVENSBESCHOUWELIJKE STEREOTYPERINGEN EN LEVENSBESCHOUWELIJKE IDENTITEIT

Mensen die heel bewust vanuit een levensbeschouwing (willen) leven, komen daar vaak en graag voor uit. Ze willen hun levensbeschouwelijke identiteit (wie ben ik?) duidelijk profileren. Dit profiel zie je dan oplichten in de uitspraken die ze doen, in hun maatschappelijk engagement, in rituelen, in liederen, in beïnvloeding vanuit de media, ...

Anderen, daarentegen, nemen gedrag vanuit een levensbeschouwing wel eens op de korrel en reduceren dit levensbeschouwelijk gemotiveerde gedrag tot een stereotypering.

Een stereotype is een overdreven beeld van een groep mensen dat vaak niet overeenkomt met de werkelijkheid. Het is vaak een vooroordeel of negatief denkbeeld en wordt dikwijls gebruikt als rechtvaardiging van bepaalde discriminerende acties.

Bij een stereotypering worden de kenmerken van een bepaald lid van een groep/levensbeschouwing toegeschreven aan de hele groep/levensbeschouwing.

- Kies drie levensbeschouwingen en verzamel over elk ervan enkele stereotyperingen. Illustreer deze stereotyperingen met artikels, cartoons enzovoort. ILC 18 + 21

- Ga na of deze stereotyperingen terecht zijn. Ga na of ze overeenkomen met de levensbeschouwelijke identiteit die men vanuit de levensbeschouwing zelf wil accentueren. Zoek tegenvoorbeelden die de stereotypering ontkrachten. ILC 12 + 13 + 16 + 17 + 18 + 21
- Waardeer of bekritiseer vanuit een persoonlijk standpunt de levensbeschouwelijke identiteit en/of de levensbeschouwelijke stereotyperingen. ILC 16 + 18 + 21

2. Inspiratie voor projecten buiten de school

2.1. Bezoek levensbeschouwelijke huizen

Bezoek aan levensbeschouwelijke huizen komt vaak voor bij de initiatieven voor ILC, zeker in grotere steden als Gent, Brussel en Antwerpen. In Aalst maakt een school er een LB-fietstocht van. ILC uit de kenniskolom 'Ik, mijn LB en deze van de ander' ILC 8 t/m 11 kunnen bij deze bezoeken gevoed worden wanneer er aandacht is voor een specifieke voorbereiding en/of begeleiding.

Hieronder enkele suggesties om de leerlingenactiviteit te verhogen, zodat het bezoek zijn doel niet voorbijsticht.

- Laat de voorkeur uitgaan naar een bevoorrechte getuige of relevante vertegenwoordiger om jullie rond te leiden in plaats van een beroep te doen op een stadsgids. Ga indien mogelijk in gesprek met een leeftijdsgenoot uit de LB die bezocht wordt. Indien er leerlingen in de klasgroep zitten die 'thuis-zijn' in het huis dat bezocht wordt of een ander huis van dezelfde LB, laat hen ook een stuk vertellen. ILC 9 en ILC 11 krijgen op die manier een kans.
- Voor de interne pluraliteit ILC 11 kan een bezoek aan één enkel huis contra-productief uitvallen. Aanvulling met andere 'huizen' van dezelfde LB of een gids/getuige die aandacht heeft voor de interne pluraliteit, is dan aangewezen.
- Bereid het bezoek voor. Bekijk vooraf, bijvoorbeeld via het Internet, verschillende Huizen van de Mens, moskeeën, christelijke kerken, synagogen enzovoort. Laat de leerlingen zelf ontdekken waarin ze op elkaar lijken en van elkaar verschillen. Wellicht krijgen ze via deze verkenning al zicht op wat hoofdzaak en bijzaak is. Stel op basis van deze verkenning vragen op die je aan de vertegenwoordigers in de huizen wilt stellen.
- Huizen van elke erkende LB bezoeken is onmogelijk op één dag. Je kan de leerlingen in groepjes verdelen en naar verschillende huizen laten gaan voor een grondiger kennismaking. Laat de leerlingen ambassadeur worden van een huis

dat niet het hunne is en aan de medeleerlingen een voorstelling geven van het huis dat ze bezochten. **ILC 15** *verplaatst zich in het LB-perspectief van anderen* krijgt op die manier een kans.

- De term ‘gebedshuizen’ dekt de lading niet, en al helemaal niet wanneer ook het Huis van de Mens wordt bezocht.

2.2. **Levensbeschouwelijke wandelingen** naar aanleiding van een stadbezoek

Voorbeeld: Willem Elsschotwandeling in Antwerpen.

De leerlingen lezen het kortverhaal *Dwaallicht* van W. Elsschot. Op stadsexploratie in Antwerpen wordt de levensbeschouwelijke diepgang van het kortverhaal verkend: de tocht van het hoofdpersoon wordt overgedaan en levensbeschouwelijk geduid als het zinzoeken van een adolescent; op diverse plaatsen komen LB zaken aan bod, onder andere:

- de interlevensbeschouwelijke dialoog in de Carlton (uit het boek) wordt in de verf gezet als uitnodiging voor onze dialoog;
- exploratie van zingeving en waardenoriëntaties in verschillende godsdiensten en levensbeschouwing;
- de invloed van de economische positie op zingeving; de ongelijkheid tussen havenarbeidsters en de burgerij, met inbegrip van hun houding tegenover seksualiteit en relaties.

Verschillende ILC krijgen hier een kans, naargelang de vraagstelling en de werkvormen die je inzet: **ILC 7 + 10 + 13 + 14 + 15 + 16 + 17 + 22**. Het project bewandelt de levensbeschouwelijke domeinen A, E en F (*De wereld van de dingen, Ik, Het geheel*) en heeft aandacht voor aspecten 1 (*ervaring*), 2 (*andere mensen*), 3 (*beelden*) en 6 (*moraal*).

2.3. **Tentoonstellingen** bezoeken die linken hebben met levensbeschouwing op zich of met zaken die door verschillende LB anders benaderd worden

Voorbeeld: plaatselijke tentoonstellingen naar aanleiding van de honderdjarige herdenking van Wereldoorlog I. Naar aanleiding van het bezoek aan de tentoonstelling worden vrede teksten uit LB met elkaar uitgewisseld of een gesprek aangegaan over vijandsbeelden, wij-zijdenken. **ILC 12 + 16 + 18 + 20 + 21 + 24** kunnen hier een kans krijgen naargelang de vragen die worden gesteld, de oefeningen die worden

gemaakt, de thema's die in gesprek worden gebracht. Binnen de matrix van De Schepper (Bijlage 3) wordt bij zo'n thema aan de levensbeschouwelijke domeinen B, C en D (*Andere mensen, Maatschappij en Geschiedenis*) gewerkt en komt aspect 6 (*moraal*) aan bod.

2.4. Contacten **tussen scholen** met meer en minder LB diversiteit

kunnen nodig blijken om de ILC een diepgang te geven die ze anders niet kunnen krijgen. ILC 14 + 15

2.5. Geïnspireerd op het **project 'verwondering'** in de leerkrachtenopleiding in Groep T Leuven

De leerlingen raken verwonderd door een niet of minder bekende levensbeschouwing: ze gaan op bezoek in een LB centrum, ze leven mee in een gezin met een specifieke LB, ze gaan op interview bij mensen met een bepaalde LB enzovoort.

ILC 9 + 17

BIJLAGE 1. Tabel Interlevensbeschouwelijke competenties (ILC)

Competenties interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) en interlevensbeschouwelijk samenleven (ILS)		
Ik en mijn levensbeschouwing		
kennis	vaardigheden en attitudes	
De leerling ontdekt en verwoordt 1. de levensbeschouwelijke kenmerken van de eigen ontwikkelende identiteit; 2. de eigenheid van de levensbeschouwing waarin hij/zij les volgt; 3. de interne pluraliteit van de levensbeschouwing waarin hij/zij les volgt.	De leerling 4. verwoordt open en bedachtzaam gedachten, gevoelens, ervaringen en normen en waarden vanuit de eigen levensbeschouwing; 5. gaat respectvol en open om met de eigenheid van de eigen levensbeschouwing; 6. gaat respectvol en open om met de diversiteit binnen de eigen levensbeschouwing; 7. ontwikkelt een positief zelfbeeld en neemt initiatief gebaseerd op beleving van de eigen levensbeschouwing.	
Ik, mijn levensbeschouwing en die van de ander		
kennis	vaardigheden en attitudes	
De leerling ontdekt en verwoordt 8. de eigenheid van andere levensbeschouwingen; 9. de eigenheid van een levensbeschouwing zoals een bevoorrechte getuige of een relevante tegenwoordiger van een levensbeschouwing ze voorstelt; 10. gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen; 11. de interne pluraliteit in verschillende levensbeschouwingen.	De leerling 12. herkent en benoemt de levensbeschouwelijke kleuring van gedachten, gevoelens, ervaringen, waarden en normen bij zichzelf en anderen; 13. respecteert het bestaan van levensbeschouwingen; 14. luistert empathisch naar leeftijdsgenoten met een andere levensbeschouwing; 15. verplaatst zich in het levensbeschouwelijk perspectief van anderen; 16. is constructief kritisch over eigen en andere levensbeschouwingen; 17. gaat respectvol en open om met de eigenheid van andere levensbeschouwingen.	
Ik, mijn levensbeschouwing en de samenleving		
kennis	vaardigheden en attitudes	
De leerling ontdekt en verwoordt 18. de verschillen tussen stereotyperingen over een levensbeschouwing en de binnenkant van een levensbeschouwing. 19. moeilijkheden en kansen voor ILD en ILS. 20. de rol van levensbeschouwingen voor zichzelf en de samenleving.	De leerling 21. onderscheidt levensbeschouwelijke stereotypering van levensbeschouwelijke identiteit; 22. gaat constructief om met moeilijkheden en kansen voor ILD en ILS; 23. oefent ILD en ILS als noodzakelijke vaardigheid voor het leven in de realiteit van een multilevensbeschouwelijke samenleving; 24. herkent afspraken en regels nodig voor interlevensbeschouwelijk samenleven en past die toe.	

BIJLAGE 2. Inspiratiematrix voor projecten

(gebaseerd op JEF DE SCHEPPER m.m.v. Marcel Zagers e.a., Levensbeschouwing ontwikkelen. Didactiek voor godsdienst/levensbeschouwing in het primair onderwijs, Kwintessens Uitgevers – 2004)

Domeinen van LB	A. Wereld v.d. dingen	B. Andere mensen	C. Maatschappij	D. Geschiedenis	E. Ik	F. Het geheel
Overrompeld worden door een zonsomkering, een sterrenhemel, een mierennest, een telefontje van de andere kant van de wereld, maar ook door nieuws over een orkaan of een dodelijk virus. Even later is alles weer alledaags.	Mogelijke verkenningvragen: Hoe kijkt je aan tegen de wereld om je heen? De wetenschap heeft de angst ervoor doen verdwijnen, maar soms ook de fascinatie. Nieuwe problemen doemen op voor onze wereld, maar tegelijk kun je je er positief mee verbonden voelen.	Mogelijke verkenningvragen: Hoe kijkt je tegen andere mensen aan? We zijn allemaal verschillend, maar op elkaar aangewezen. Zie je de ander in wezen als concurrent of als medemens?	Mogelijke verkenningvragen: Hoe zie je de maatschappij? Wat is je plaats in de maatschappij? Wat te doen met de verschillen? Met ieders vrijheid? De maatschappij beïnvloedt jou, jij bepaalt mee de maatschappij.	Mogelijke verkenningvragen: Hoe zie je de geschiedenis van mens en wereld? Vooruitgang of verval, eenmalig of herhaling, samenhang van feiten of verzameling van ideeën? Het raakt ook je eigen leven.	Mogelijke verkenningvragen: Hoe kijk je aan tegen jezelf? Wie ben je eigenlijk? Je hebt vele rollen en toch blijf je steeds dezelfde. Je wordt door van alles beïnvloed, maar toch ben je vrij. Is 'ik' meer dan een woord?	Mogelijke verkenningvragen: Hoe zie je het geheel van al wat bestaat? Je kunt er verschillende beelden van hebben: systeem, wonder, toeval, schepsel, ongeval, ... Met welk beeld geef je jezelf een plaats?
Aspecten van LB						
1. Ervaring Hoe je het leven aanvoelt. Het meest fundamentele aspect van LB. Binnen je eigen leven kan dat variëren van moment tot moment, binnen een LB van persoon tot persoon.						
2. Opvattingen Het meest duidelijke aspect van LB. Filosofische opvattingen zijn rationeel en voor discussie vatbaar. Symbolische opvattingen zijn subjectiever; ze geven beelden voor het meer-dan-rationele; ze functioneren als iconen (richtingwijzers) of idolen (zekerheden). In theologie of ideologie worden						

opvattingen een samenhangend systeem. Dat kan leiden tot verstarring en totalitair denken.							
3. Beelden zijn een belangrijk aspect van LB. Ze zijn voertuigen van symbolisch bewustzijn en religie. Er is een grote verscheidenheid aan beelden.							
4. Rituelen Lichamelijk aspect van LB. Er zijn meer rituelen dan je denkt, afzonderlijk en in samenhangende vieringen. Ze worden sterk door traditie bepaald, maar moeten steeds weer tot leven worden gebracht.							
5. Sociale verbanden (groepen) spelen een grote rol in je LB. In traditionele culturen was dat sterker dan in de moderne, maar ook nu ontstaan allerlei nieuwe vormen van LB-groepen.							
6. Moraal Geheel van gedragsnormen. Een vrij autonoom aspect van LB: normen vragen om zelfstandig ethisch denken en toepassen van opvattingen en waarden, in concrete omstandigheden. D.i. wel verbonden met de andere aspecten.							

